

Лютко Оксана

ЕТНОКОНФЕСІЙНА ІДЕНТИЧНІСТЬ В РОЗРІЗІ НАЦІОНАЛЬНОЇ МЕНТАЛЬНОСТІ

Розглядається питання ідентифікації українців з певною конфесією й роль конфесійних чинників у національній ментальності.

The question of identification of the Ukrainians with a confession and its role of its confessional parts in the national mentality is examined in the article.

Ментальність народу формується упродовж усієї його історії і є продуктом довготривалого історичного розвитку. Вона відображає своєрідність суспільно-історичного досвіду, нагромадженого в економічній, соціальній, політичній та культурній сферах життя. Ментальність разом з матеріальними чинниками інтегрує націю в єдине ціле, складає основу національної ідентичності та ідентифікації особистості, споріднює один народ, націю з іншими та відрізняє його від них, робить його неповторно самотутнім.

Таке визначення має сенс не тільки щодо окремої людини, а й стосовно національних утворень. С.Кримський зазначає, що нація має такі ж „індивідуальні риси, як і особа”, демонструє свою „індивідуальну неповторність”, бо „сама є історичною особистістю” [4; 8]. Природу сучасної української нації можна з'ясувати, відштовхуючись від феномена етносу, взятого в його сучасному розумінні. Етнос раніше від інших з'явився на історичній арені і фактично започаткував корінні індикаційні ознаки великих історичних спільностей.

Проте жодна з індикаційних ознак не має абсолютно-

го характеру і не може бути беззастережно зарахована до будь-якого угруповання людей, щодо якого є підстави вважати його етносом. Одна і та ж теоретично окреслена риса (скажімо мова, культурна традиція, антропологічний тип, тип ментальності) в емпіричному вимірі може мати, в одному випадку, вирішальне значення, в другому – другорядне, в третьому – жодного. Тому в індикаційному віднесенні поняття етносу до етнічних чи етнонаціональних спільностей може вибиратися одна з багатьох характеристик у значенні *домінантної* без якихось застережень щодо інших, але вона має достеменно відповідати для підкреслення своєрідності етнонаціонального угруповання, його внутрішньої консолідованості та зовнішнього розпізнавання. Ї такою *домінантною ознакою української нації в нашому розумінні є релігія*.

Метою нашої статті є з'ясування: 1) ролі та місця релігії у формуванні національної ментальності; 2) чи ідентифікують українці себе з певною конфесією?

Релігія ніколи не існувала поза етнічним ґрунтом. Вона ніби вплетена у структуру етнічного менталітету, починаючи від родів та племен і закінчуючи націями. Релігія мала причетність до виникнення і становлення цих спільнот, переходу їх від одного історичного типу до іншого, розвитку етнічних процесів і міжетнічних відносин. Завдяки багатогранності та багатоманітності зв'язків релігії з етносом, вона, залежно від конкретних умов та обставин, може виконувати щодо нього як інтегративну, так і дезінтегративну функції, сприяти внутрішній стабільності етносу або поділу його за конфесійною ознакою на частини. Принаймні, у світлі історичної ретроспективи народотворення доводиться констатувати, що релігія, безсумнівно, й особливо під час етногенезу, сприяла формуванню народів [1; 90].

Кожен народ, відповідно до своїх здібностей, творив окрему духовну культуру й тим самим додавав щось нове й своєрідне до досягнень світової культури. Оскільки в основі духовного життя лежить релігійний світогляд народу, індивідуальний спосіб світовідчуття, кожен народ неоднаково засвоює навіть одну й ту ж саму релігію, бо

кожен знаходить для себе щось визначальне, найближче. Етнічні ознаки, особливості національної культури, традицій, фольклорних надбань, все це позначається на культурових діях, і саме через це останні взаємодіють з народною культурою і проникають в побутову сферу. Християнська церква, ідучи за вимогами життя, від самого початку допускала різноманітність обрядів. „Бесспорный факт, что каждый народ воспринимает и понимает Бога и религию по-своему, что каждый народ выражает свое отношение к Богу сообразно особенностям своей души. Отсюда само собой возникают разные внешние формы религиозной жизни, то есть неодинаковая обрядность. Но это разнообразие в обрядности не уничтожает единства веры” [7; 371]. Подібно православному й католицький богослов вказує на приклад Отців, коли релігійне життя розквітало завдяки різноманітності обрядів. Навпаки, „зведення одного обряду ув'язнювало б надприродне Боже Об'явлення і силу Христової Церкви, які краще і повніше проявляються в різнорідності нескінченних людських форм, чим лише в одній” [9; 89].

Різниця у відчутті, служінні і діях утворила різні національні типи християнства, відмінні не тільки зовні, але й за духом, залежно від особливостей національної ментальності.

Міфологія давніх греків творила поетичні образи, які давали безліч мотивів для поетичних і пластичних творів мистецтва. Натомість релігія римлян була збіркою практичних вказівок на будь-які випадки життя. Це стало підґрунтям для розрізнення відмінностей західного і східного християнства, бо на Сході віддзеркалювалася абстрактно-філософська думка греків, а на Заході – правничо-організаційний хист Риму. Схід пронизаний містичним самозаглибленням, платонівським світом ідей, будовою догм, пошуками генези. Захід – це організація Церкви як інституції, кодифікація моральних приписів, інтенсивна праця, перевага Аристотеля з його теорією, що форма організує матерію.

Отже, Схід і Захід поділені не догматами й канонами, а лише відмінностями духовного типу і досвіду. Через це

історичні спроби унії, засновані на догматичному порозумінні, не давали сподіваних наслідків. Відтак головним каменем спотикання між Сходом і Заходом є не догми, а *різне історичне минуле й відмінний національний менталітет*.

Народи романського кореня організувалися у церкві Римо-католицькій. Германські народи (німці, датчани, шведи, англійці) відповідно до свого способу мислення створили церкву Протестантську. Тому цілком справедливо зауважує О.Лотоцький, що „католицька церква в окремих народів – французів, італійців, іспанців, німців, поляків – заховує окреме для кожного народу національне обличчя” [7; 371].

Якщо такі відмінності існують у Католицькій церкві, то вони давно існують і в Православній церкві, яка стоїть на засаді федерації автокефалій. „Православие, как и каждое другое религиозное исповедание, являясь определенной системой догматов и положений веры, в то же время есть и культурное творчество известного народа... Несомненно, что одна и та же религия и даже одно и то же религиозное исповедание различными народами усваиваются различно. Подобно тому, как христианство столь разнообразно воспринято разными народами, так и православие в разных местах принимается различно. Православные не только русские, но и греки, и сербы, и болгары, и румыны. Но когда мы ближе сходимся на церковной почве с нашими единоверцами, мы тотчас же непосредственно ощущаем разницу их религиозного сознания и нашего. Очевидно, что при единстве догматов может быть различное усвоение их, в соответствии с различием национальных характеров и культурных типов” [7; 371].

Історично склалося, що Україна завжди була монорелігійною і поліконфесійною державою. Саме тому, різноманітні конфесійні чинники по-різному вплинули на менталітет українців.

На Заході він був „пронизаний” ідеями католицизму. Західне християнство передбачало, що завдання людини, яка надає будь-якій речі конкретної форми, полягає в тому, щоб зробити цю річ недосконалим, кінцевим но-

сієм нескінченного. Іншими словами, вчило прагматизму. Тут має місце передбачення того, що ідеальне не повністю перебуває поза конкретним, воно штовхає недосконале постійно робити досконалим [8; 120]. Від людини вимагалось витратити життя на вдосконалення себе й навколишнього життя. Після смерті вищий суд повинен віддати кожному за його заслуги. Суспільно визнана необхідність постійного розвитку, руху вперед перетворила інновацію, нове, взагалі, на вищу цінність. Пріоритет особистості, її інтересів безумовний. Акцент робиться на самоцінності індивіда, на його свободі, автономії, на праві самому визначати напрям своєї діяльності.

Подібно до католиків у *протестантській* свідомості на перший план висувається принцип орієнтації людей на досягнення особистих свобод, через утвердження індивідуалізму. „Творчим початком і релігійного життя, і релігійної свідомості протестантів є особистість”, – писав С.Булгаков [2; 409-410].

Отже, західноєвропейська культура ґрунтувалась на ідеї вдосконалення, ідеї надання конкретної форми всьому: буденному й політичному життю, духовності тощо. Можливо, не в усіх сферах свого впливу, але принаймні в глибинах його, – приведена в рух, здатна змінюватись, входити в компроміс із обставинами. Тобто вона пластична і, навіть змінюючись, завжди відроджується, завжди є тією самою, бо в глибині залишається віра в те, що дух або безконечність можуть бути втілені в речах. Хай недосконалих, але речах... Краще синиця в руках.

Менталітет українців, в якому не останню роль відіграла православна культура, навпаки, *захоплений*, можна сказати, *ідеальністю*. Конкретні речі тут ніколи не є досконалими, ідеальними. Тому ми хочемо мати все, а насправді – нічого. Нам краще мати журавля в небі... В цьому приховується один із секретів нашої душі, пов'язаної з чимось загадковим, містичним. У нашому житті панує соціальний і політичний містицизм. Ідеологічна запрограмованість, яка була закладена православ'ям, вражає не тільки здатність результативно діяти, мислити в потрібному напрям-

ку, а й здатність мислити взагалі. Без ідеологем ми просто не можемо уявити свого життя. У цій ситуації можна як завгодно довго закликати до чогось абсолютного, до відродження втрачених цілей та ідеалів, але все це приречене залишитися риторикою. Вийти за межі ідеологічної запрограмованості майже неможливо. Звичайно, це не значить, що слов'яни настільки занепали розумом, що не можуть породити людей, які мислять реально. Йдеться лише про те, що будь-які здорові ідеї, які виникають унаслідок розумової діяльності, змінюються у нас до невпізнання, зупиняючись у силовому полі масового адаптування. Ми ведемо до думки, що наш менталітет має на собі відбиток надзвичайної інерційності, яка пов'язана із введенням православ'я на Русі. Релігійні діячі постійно підкреслювали, що у православ'ї слабше виражена ідея прогресу ніж у католиків і протестантів. Архімандрит Іларіон писав: „*Ідея православ'я не прогрес, а перетворення... Новий Заповіт не знає прогресу в європейському значенні цього слова, а в розумінні руху вперед в одній і тій же площині. Новий Заповіт говорить про перетворення сутності і про рух внаслідок цього не вперед, а вгору, до неба, до Бога*” [6; 382-383]. Православ'я орієнтувало людину на духовні перетворення, стимулювало потяг до самовдосконалення. Це сприяло появі такого феномена, невідомого західному християнству, як *духовність, софійність*. Але при цьому *православ'я залишалось консервативним*, не давало стимулів до соціального і суспільного прогресу, перетворення реального життя людей. І всі його особливості тією чи іншою мірою притаманні частині українського населення. О.Донченко, зіставивши психокультурні портрети духовного життя нації із науково структурованими результатами дослідження соціетальних особливостей українського суспільства, теж дійшла висновку, що „*у східному менталітеті домінує ірраціональність і емоційність, а в західному – раціональність та прагматичність*” [3; 82].

Щодо національної ідентифікації за конфесійною належністю етнічних українців, то ситуацію можемо

охарактеризувати у відсотках приблизними цифрами (керуючись лише кількістю релігійних громад). Усіх православних (вони становлять близько 75% усіх віруючих в Україні) маємо повну підставу віднести до таких, що впевнено ідентифікують себе українцями (більше 65% до загальної кількості населення країни) та росіянами (менше 20% до кількості населення) або молдаванами, румунами, болгарами, грузинами – громадянами України, бо православ'я є національною релігією на їх історичній батьківщині. Приблизно такими ж залишаються показники і національної самоідентифікації православних – усі вони за переконаннями вважають себе представниками своєї національності, бо домінантною релігією в історії їх батьківщини було православ'я. Абсолютно впевнено називають себе українцями й греко-католики, які об'єднані у майже 10% громад, від усієї їх кількості. Навіть атеїсти, які не вірять ні в які надприродні сили, десь там у глибинах свого ества прихильно налаштовані до православної чи греко-католицької віри, бо таким були і їх предки. Це не що інше, як потаємне визнання заслуг конкретної релігії і церкви в історії формування й розвитку його нації.

Що стосується самоідентифікації себе українськими протестантами, то також немає причин сумніватися в їх національному патріотизмові. З історії знаємо, що культурно-освітня місія протестантів в Україні виявилася ще в XVI-XVII ст. у започаткованому ними шкільництві, видавничій та перекладацькій діяльності [5; 130-156]. Перші десять років після 1917 р. пов'язані в Україні з черговою хвилею кількісного зростання та активності течії євангельських християн-баптистів – й чи не найважливішою тенденцією в її еволюції була спроба баптистів з корінного населення перейти до національного самовизначення свого братства. Головний ідеолог української лютеранської церкви, що діяла в Західній Україні, Юхим Фолушняк у журналі „Стяг” писав: „Одинокую (єдиною. – О.Л.) Церквою, що відповідатиме вповні духовним потребам і життєвим інтересам української нації, є лише Соборна Церква на основі Євангельсько-Аугсбурзького

віросповідання, бо вона і шанує її національні ідеали, і є незалежною від Москви чи інших Римів... Будучи рідною і нероздільною частиною української душі, церква відчуває всі болі і кривди народу та його потреби” [11; 3-4].

Тобто, поширення протестантизму було пов’язане з інтересами українського народу, в силу своїх можливостей служило їм, воно не зраджувало свій народ і в роки тоталітаризму, активніше боролось з ним, аніж православна чи католицька церкви, – отже, вони довели й доводять свою відданість національним інтересам, що свідчить не лише про вірність своїм вузькоконфесійним, але й етнодержавним ідеалам України.

Жоден з народів не хоче втратити свою самобутність, чітко усвідомлюючи те, що збереження останньої – умова виживання особистості, суспільства загалом, збереження власної сутності. Тільки належачи до певного культурного, етнічного, релігійного світу людина може запобігти процесам універсалізації, які нівелюють унікальність її індивідуального буття, незважаючи на наповненість (своєрідну компенсацію) його сенсу загальнолюдським значенням. Всесвітнє „пробудження” народів ХІХ і особливо ХХ століття довело, що національне є природним компонентом людського існування, з яким себе ідентифікує більшість людства і в такий спосіб забезпечує повноту свого буття [10; 8]. Людська історія багата на приклади дискримінації і навіть спроб знищення етнічного чи релігійного начала в житті як окремої людини, так і певних спільнот. Але ці індивідуальні *ознаки належності до певного народу чи релігії, як виявилось, практично неможливо зруйнувати*. Етнічність і релігійність успішно долаються хіба що із знищенням їх носіїв. Але навіть у таких трагедійних ситуаціях вони дивним способом „проростають” у збережених поодиноких нащадках через багато поколінь, бо *кожний етнос специфічно – у відповідних формах і певному змісті та символах – виявляє і зберігає свою етнічну і релігійну ідентичність на рівні архетипів національної ментальності*.

Без сумніву, належність особи до певної церкви слу-

жить індикатором її належності до етносу, виявляючи при цьому етнічні й політичні орієнтації людини. Крім того, фактом сучасного релігійного життя є велика кількість невіруючих і позаконфесійних християн. Багато з них вважають себе українськими патріотами, хоч їхні національні орієнтації не одержали релігійного, конфесійного чи якогось іншого церковного забарвлення. Зважаючи, що релігія упродовж тисячоліть існувала в свідомості, поведінці, побуті, звичаях та традиціях народів світу, що віроповідна належність народів і більшості окремих людей змінюється не так часто, ту чи іншу *конфесію все ж таки можна зарахувати до розряду сталих етнічних ідентифікаторів*. Але як би релігія не була тісно пов'язана з тією чи іншою етнічною спільнотою, цю роль вона може виконувати не сама по собі, а лише в сукупності з іншими елементами. До того ж, якщо племінні та національні релігії можна безпосередньо віднести до сутнісних елементів відповідного етносу, то світові релігії виступають лише як опосередковані показники, за допомогою яких можна повніше визначити те чи інше етнічне утворення. Тим більше, що релігія час від часу може змінювати свою роль в розвитку етносу, а відтак – і місце серед ознак нації. Так, одним із компонентів українського етносу спочатку було язичництво, потім – православ'я, пізніше – православ'я і греко-католицизм, а ще пізніше і протестантизм.

Отже, самою історією країні визначено бути багатонаціональною і багатоконфесійною державою. Вся територія незалежної української держави повинна бути доступною і вільною для функціонування будь-якої церкви чи релігійної організації, якщо вони стоять на засадах християнської моралі в ім'я соборності України.

Література

1. Бочковський О. Вступ до націології. – Генеза. – 1996. – №1 (4). – С. 90.
2. Булгаков С. Очерки по истории экономических учений. Выпуск 1. – М., 1918. – С. 409-410.

3. Донченко О. Социетальная психика. – К., 1994. – С. 82.
4. Кримський С. Заклики духовності XXI століття. – К.: Вид. Дім „КМ Академія”, 2-3. – С. 8.
5. Любашенко В. Історія протестантизму в Україні. – Львів, 1995. – С. 130-156.
6. Платонов О. Русская цивилизация. – М., 1992. – С. 382-383.
7. Річинський А. Проблеми української релігійної свідомості. – Тернопіль, 2002. – С. 371.
8. Саух П.Ю. Україна на межі тисячоліть. – Рівне, 2001. – С. 120.
9. Сліпий. На унійні теми // Нива. – 1930. – С. 89.
10. Филипович Л. Конфлікти етнічні і релігійні: нерозв'язаний вузол? // Вісник НАНУ, 2000. – №9. – С. 8.
11. Фолушняк Ю. Стяг.1932. – Ч. 1. – С. 3-4.